

УДК 347.155

ДОСТУП ДО СУДУ ОСОБИ, ЩОДО ЯКОЇ ПОДАНО ЗАЯВУ ПРО ВИЗНАННЯ ЇЇ НЕДІЄЗДАТНОЮ

Мерцалов М.Ю.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

В даному дослідженні висвітлено проблему реалізації права на доступ до суду особи, щодо якої розглядається питання про визнання її недієздатною. Участь такої особи, відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, не є обов'язковою і в кожному випадку вирішується суддею за власною ініціативою на власний розсуд. За таких умов вбачається порушення конституційного права на доступ до суду. В роботі здійснено порівняльний аналіз вітчизняної судової практики з практикою Європейського суду з прав людини щодо розгляду такої категорії справ. Виокремлено основні чинники проблеми та шляхи їх подолання.

Ключові слова: окреме провадження, недієздатність, права людини, судочинство, суд.

Постановка проблеми. Особа щодо якої подано заяву про визнання її недієздатною не може в повній мірі реалізувати власну лінію захисту своєї дієздатності в судовому процесі. Дана обставина пов'язана з недосконалим законодавством та зловживанням прав суб'єктів-учасників процесу. Така особа не визнається судами учасником процесу і її виклик, відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, не є обов'язковим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливість участі в судовому провадженні осіб,

щодо яких подано заяву про визнання їх недієздатними розглядалися адвокатом, учасником Української Гельсінської спілки з прав людини Д.І. Мазурком в своїй роботі, яка є методичними рекомендаціями для адвокатів, «Право на доступ до суду недієздатних осіб». Є.О. Морозовим в роботі «Визнання фізичної особи недієздатною: порядок, строки, докази» розглядалися аспекти доказової бази при встановленні факту недієздатності особи. І.В. Удальцова в співпраці з В.В. Комаровим та Г.О. Світличною в монографії «Окреме провадження» розглянули процесуальні

аспекти відповідної категорії справ в цивільно-судочинстві. Подана тема також розглядалася й іншими вітчизняними та зарубіжними вченими.

Виділення невирішених раніше загальної проблеми. Зазначені автори приділили увагу процедурі визнання особи недієздатною, розглядали проблему зі сторони правозастосування та тлумачення норм законодавства, звертали увагу на можливість захисту прав фізичних осіб через Європейський суд з прав людини. В цій же роботі висвітлено пропозиції внесення змін до законодавства, що раз і на завжди поставило би крапку в подвійному тлумаченні норм права та забезпечило би реалізацію права людини на доступ до суду.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення дій по усуненню порушення конституційного права на доступ до суду та забезпеченню захисту дієздатності особи в повній мірі.

Виклад основного матеріалу. Проблемні питання окремого провадження як спеціального виду цивільного судочинства останні десятиліття майже не вивчалася, не проводилося якісне дослідження на відповідність норм цивільно-процесуального законодавства з нормами Конституції України та міжнародно-правовими актами.

В особливості це стосується глави 2 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України, що зокрема регулює питання розгляду судом справ про визнання фізичної особи недієздатною. Тим паче, що результат розгляду дієздатності може суттєво вплинути на якість життя фізичної особи, на її здатність реалізації своїх прав і обов'язків, інтересів та свобод.

Суд, розглянувши справу про визнання особи недієздатною і задовольнивши вимоги заявника, з моменту проголошення рішення позбавляє особу дієздатності і призначає опікуна, яким, в більшості випадків, є заявник. З часу вступу рішення суду в законну силу всі правовідносини за участі недієздатної особи потрапляють під вплив опікуна. Всі правочини щодо недієздатної особи проводить опікун. В даному випадку виникає ризик зловживання опікунськими правами, внаслідок чого може настати шкода майну та свободі.

Процес визнання особи недієздатною за процесуальним законодавством України суперечить і не відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Серед поширених порушень прав людини є відсутність можливості участі в содовому процесі особи, щодо якої подана заява про визнання її недієздатною.

Відповідно до статті 30 Цивільного кодексу України, фізична особа може бути дієздатною лише за умови, що вона здатна усвідомлювати значення своїх дій та може керувати ними [10].

З чого виходить, що кожна особа, яка набула повної дієздатності, здатна здійснювати свої цивільні права, за допомогою власних дій здатна створювати та виконувати цивільні обов'язки, а в разі їх порушення – нести відповідальність, встановлену законом.

Держава з метою захисту прав громадян передбачила механізми попередження настання негативних наслідків у випадках:

1) отримання особою психічного захворювання, яке суттєво впливає на можливість усвідомлення значення своїх дій та (або) керування ними;

2) наявність залежності (наркотична, алкогольна, від токсичних речовин, від азартних ігор, інші види залежності), через яку особа ставить себе, членів сім'ї або осіб, які знаходяться на її утриманні, у скрутне матеріальне становище;

3) наявність стійкого, хронічного психічного розладу, у зв'язку з яким особа не може усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Перші два випадки вимагають захист прав особи через обмеження її дієздатності, що виражається в забороні вчинення суттєвих правочинів (які виходять за межі дрібних побутових) без згоди піклувальника, в забороні особистого отримання грошових доходів і розпорядження ними.

Останній випадок вимагає визнання особи повністю недієздатною.

Дана процедура ставить однією зі своїх цілей уникнення зловживання сторонніми особами безпорадним станом хворої людини і являє собою надання особі особливого цивільно-правового стану.

Враховуючи, що психічне захворювання унеможливорює безпосереднє здійснення особою прав і виконання обов'язків, законодавець надав можливість членам сім'ї, близьким родичам, органу опіки та піклування, психіатричному закладу звернутися до суду про визнання психічно хворої особи недієздатною, що своїм наслідком забезпечить її правову безпеку.

Проте відповідна процедура передбачає не обґрунтоване обмеження в процесуальних правах особи, щодо якої ставиться питання про визнання її недієздатною.

Так, при вирішенні питання про визнання особи недієздатною, суд не має обов'язку викликати таку людину до судового засідання, а питання виклику вирішується в кожному випадку судом з урахуванням стану її здоров'я [11]. Проте така норма закону є досить декларативною і не несе жодних наслідків у разі не вирішення питання про виклик особи до суду, зокрема не є підставою для скасування рішення в апеляційній інстанції.

Зазначена обставина також не узгоджується з цивільно-процесуальним принципом безпосередності судового розгляду. Випадок, коли суддя особисто не має ні вербального, ні зорового контакту з об'єктом визначення дієздатності, порушує вище вказану засаду. Винятком з цього є ситуація, коли особа дійсно за своїм станом здоров'я не може перебувати в судовому засіданні.

Надання можливості особі навести власні доводи по справі є справедливою мірою забезпечення реалізації процесуальних гарантій. Крім того, такі доводи можуть бути наведені як особисто, так і через представника за довіреністю або через адвоката.

Також, при вирішенні подібної категорії справ для суду є визначальним проведення судово-психіатричної експертизи.

Суд, отримавши матеріали від заявника (довідки, листи, епікризи та інші документи), а також, отримавши інші докази від учасників процесу, призначає судово-психіатричну експертизу та направляє експерту всі матеріали справи для встановлення факту наявності або відсутності розладу здоров'я.

Було б логічним і виправданим надати можливість особі, щодо якої подано заяву про визнання її недієздатною, пред'явити суду власні

докази, якщо такі маються, а також подати суду питання, які потребують експертної відповіді. Це б реалізувало принцип повноти судового розгляду і забезпечило б розкриття істини в судовому засіданні повною мірою.

Верховний суд України висловив необхідність поставлення наступних питань перед експертами:

1) чи хворіє даний громадянин на психічну хворобу;

2) чи розуміє він значення своїх дій та чи може керувати ними [4].

Це виправдовується тим, що умовами позбавлення дієздатності є наявність розладу психіки та відсутність здатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними [2, с. 4].

Проте необхідно враховувати, що частина 6 статті 147, стаття 212 Цивільного процесуального кодексу України наголошує на тому, що для суду висновок експерта не є обов'язковим і жоден доказ не має наперед встановленого значення [11]. Суд має усвідомлювати, що висновок експерта ґрунтується не тільки на спостереженні психічного стану об'єкта судово-психіатричної експертизи, а й на інформації, яка містяться в матеріалах цивільної справи.

З огляду на вище зазначене можна прийти до логічного висновку, що основа проблеми полягає у процесуальному статусі особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною.

Як зазначала І.В. Удальцова, судова процедура покликана гарантувати правомірність прав обмежень, які вживаються до громадянина, особливо якщо судовий розгляд ініційовано особами, що претендують на роль опікунів або піклувальників [3, с. 57].

В якості прикладу слугує вітчизняна практика судових установ.

Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2012 року по справі № 429/1787/12 – суд розглянув справу за відсутності особи, щодо якої подано заяву про визнання її недієздатною, що вплинуло на вірний розгляд справи, на встановлення можливості особи розуміти значення своїх дій та можливість керувати ними [8].

Одразу, після винесення цього рішення, опікун (сестра «недієздатної» особи, заявниця по справі) помістила підопічну особу до Володимирівського психоневрологічного інтернату, де остання знаходилася п'ять років в оточенні психічно хворих людей.

22 грудня 2016 року рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2014 року було скасоване як незаконне Апеляційним судом Дніпропетровської області. Апеляційна інстанція також розглянула справу по суті та відмовила заявниці у вимогах визнання її сестри недієздатною та призначенні їй опікуна [5].

Необхідно зазначити, що апеляційну скаргу «недієздатна особа» подати не могла, не була залучена до участі в справі, не була викликана в судові засідання. Адвокат також не була залучена до участі в справі. Апеляційну скаргу було подано органами опіки та піклування.

28 грудня 2016 року за заявою особи було знову відкрито провадження про визнання її сестри

недієздатною, тільки справа була відкрита в Томаківському районному суді Дніпропетровської області. Суд ухвалив в судові засідання викликати тільки заявника та заінтересованих осіб: орган опіки та піклування Томаківської районної державної адміністрації Дніпропетровської області, третя особа: КЗ «Володимирівський психоневрологічний інтернат» [9].

До участі в справі особу, щодо якої подана заява про визнання недієздатною, не допустили, не викликали в судові засідання, не встановили можливості участі такої особи в судовому процесі. Адвоката також не залучили до участі в справі, не зважаючи на наявний договір. З зали судового засідання адвоката видалили як сторонню особу, посилаючись на заявлене клопотання заявника про розгляд справи в закритому судовому засіданні.

Проте, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий розгляд його справи [1].

Практика Європейського суду з прав людини також наголошує на тому, що держава повинна забезпечити можливість особи приймати участь в судовій справі, зокрема через представника.

Так, у рішенні «Винтерверп проти Нідерландів» суд зазначає, що психічнохворим має бути наданий доступ до суду і можливість бути вислуханим особисто або, за необхідності, через юридичного представника [6].

У рішенні «Голдер проти Сполученого Королівства», суд відзначив, що право доступу до правосуддя є одним з невід'ємних складових права, гарантованого статтею 6 §1 Конвенції про захист прав людини і громадянина, зокрема психічно хворих осіб [7].

Висновки і пропозиції. Враховуючи проведення дослідження вітчизняної практики, практики Європейського суду з прав людини, законодавства України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод можна відзначити наявність незбалансованого нормативного регулювання процедури визнання особи недієздатною в Україні.

У випадку відсутності законодавчих новацій і далі будуть порушуватися процесуальні гарантії осіб, яких визнають недієздатними, що в свою чергу викликатиме високі ризики порушення майнових прав та права на свободу.

Внесення змін до цивільно-процесуального законодавства покращило би ситуацію, зокрема, доцільно було б викласти частину 1 статті 240 Цивільного процесуального кодексу України в наступній редакції:

«1. Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю цієї фізичної особи, заявника та представника органу опіки та піклування. Фізична особа, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, виступає в справі в якості заінтересованої особи і до неї застосовуються положення статті 38 цього Кодексу.

За наявності медичних показань суд може обмежити особисту участь такої особи в розгляді справи».

Список літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року зі змінами та доповненнями станом на 01.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Мазурок Д.І. Право на доступ до суду недієздатних осіб: Методичні рекомендації для адвокатів / Д.І. Мазурок; Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2016. – 28 с.
3. Окреме провадження: монографія / В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 312 с.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.1972 № 3 Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним зі змінами та доповненнями станом на 25.05.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72?test=C/DMfi7EI7u75Jx.ZiKRrKfOH14Sgs80msh8Ie6>
5. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 22 грудня 2016 року у справі № 429/1787/12.
6. Рішення Європейського суду з прав людини «Винтерверп проти Нідерландів» від 24.10.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_155
7. Рішення Європейського суду з прав людини «Голдер проти Сполученого Королівства» від 21.02.1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/980_086
8. Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2012 року у справі № 429/1787/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24664342>
9. Ухвала Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 28 грудня 2016 року у справі 195/1605/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63752413>
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV зі змінами та доповненнями станом на 10.06.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV зі змінами та доповненнями станом на 26.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1443159504968320>

Мерцалов М.Ю.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДОСТУП К СУДУ ЛИЦА, ОТНОСИТЕЛЬНО КОТОРОГО ПОДАНО ЗАЯВЛЕНИЕ О ПРИЗНАНИИ ЕГО НЕДЕЕСПОСОБНЫМ**Аннотация**

В данном исследовании освещена проблема реализации права на доступ к суду лица, в отношении которого рассматривается вопрос о признании его недееспособным. Участие такого лица в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом Украины, не является обязательным и в каждом случае решается судьей по собственной инициативе по своему усмотрению. При таких условиях усматривается нарушение конституционного права на доступ к суду. Осуществлен сравнительный анализ отечественной судебной практики с практикой Европейского суда по правам человека относительно рассмотрения такой категории дел. Выделены основные факторы проблемы и пути их преодоления.

Ключевые слова: отдельное производство, недееспособность, права человека, судопроизводство, суд.

Mertsalov M.Y.

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

ACCESS TO THE COURT OF THE PERSON, REGARDING WHICH THE APPLICATION FOR RECOGNIZING IT IS INCAPACITATED**Summary**

This study highlights the problem of the realization of the right of access to a person's court, in respect of which the issue of recognizing him as incompetent is being considered. The participation of such a person in accordance with the Civil Procedure Code of Ukraine is not mandatory and in each case is decided by the judge on its own initiative at its own discretion. Under such conditions, there is a violation of the constitutional right to access to court. A comparative analysis of domestic jurisprudence has been carried out with the practice of the European Court of Human Rights regarding the consideration of this category of cases. The main factors of the problem and ways to overcome them are identified.

Keywords: separate proceedings, incapacity, human rights, judicial proceedings, court.